

Andrzej
Michalak

Funkcje narracji kreujących postawy w dyskursach społecznych. Wybrane problemy socjologii fabularnej

Wstęp

Narracja stanowi we współczesnych badaniach socjologicznych względnie bogaty poznawczo, a zarazem interesujący z punktu widzenia możliwości implementacji praktyczny obszar refleksji w naukach społecznych. Jest to efekt nasilonego w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, szczególnie wśród socjologów amerykańskich i europejskich, zainteresowania społecznymi kontekstami skuteczności komunikacji propagandowej. Już od czasów II wojny światowej badania nad propagandą stanowią ważny obszar zainteresowań, szczególnie wśród amerykańskich naukowców, zintensyfikowany w okresie tzw. zimnej wojny. Przede wszystkim traktowano to zagadnienie jako podstawę do analiz zjawisk skuteczności przekazów propagandowych, a ponadto badań nad instrumentalizacją socjotechniczną źródeł, przebiegu oraz sposobów wygłaszania opinii, postaw i relacji społeczno-politycznych¹.

¹ Należy podkreślić, że prekursorem badań socjologicznych nad zastosowaniem prasy, radia, filmu i literatury dla kreowania opinii publicznej celem tworzeniem skutecznej propagandy był Siegfried Kracauer. Był on niemieckim intelektualistą uczestniczącym aktywnie we frankfurckich seminariach naukowych Karola Mannheim, które odbywały się na przełomie lat 20. i 30. XX w. na tamtejszym uniwersytecie. Szerzej na ten temat: V. Wendt, *Siegfried Kracauer – Einfluss und Wirken eines vermeintlichen Aussenseiters der Weimarer Zeit*, w: *Soziologie in Frankfurt. Eine Zwischenbilanz*, red. F. Herrschaft, K. Lichtblau, Wiesbaden 2010. Por. też: H.T. Craven, *Reluctant skeptic: Siegfried Kracauer and the crises Weimar culture*, New York–Oxford 2017. Po emigracji w latach 30. XX w. do Stanów Zjednoczonych stał się jednym z głównych analityków propagandy nazistowskiej dla Koordynatora Informacji (*Coordinator of Information – COI*), a następnie dla Biura Służb Strategicznych (*Office of Strategic Services – OSS*). Ponadto odegrał dużą rolę w promocji wysiłku wojennego społeczeństwa amerykańskiego. Był współodpowiedzialny za wykreowanie propagandowe bardzo silnych stereotypów antyniemieckich upowszechnianych przez amerykańskie filmy dokumentalne i fabularne. Stworzył też podwaliny pod późniejsze teorie wojny psychologicznej.

Wśród polskich socjologów problematyka była obiektem kontekstowego zainteresowania już po 1956 r. Polscy naukowcy koncentrowali się zasadniczo na metodologii badań społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem postaw i opinii publicznej². Byli prekursorami szeregu rozwiązań teoretycznych³. Należy podkreślić, że dotychczasowy rozwój polskiej socjologii w tym zakresie, szczególnie w latach 60. i 70. ubiegłego wieku, był imponujący i nadal budzi zainteresowanie w skali międzynarodowej⁴. Prezentowane w literaturze przedmiotu osiągnięcia naukowe uznanych praktyków i teoretyków zachodnich od początku lat 90. XX w. stały się dla polskich socjologów inspiracją do wszechstronnego zainteresowania się tą problematyką. Zasadniczo dokonywało się to w obszarach poszukiwań teoretycznych ukierunkowanych na praktyczne zastosowanie badań zbiorowych postaw i relacji tworzących współczesne zachowania społeczne. Należy podkreślić, że dorobek polskiej socjologii w tym względzie koncentruje się zarówno na adaptacji wiedzy zachodnich naukowców dla potrzeb krajowych badań w tym obszarze zjawisk społecznych, jak i na tworzeniu własnych oryginalnych propozycji metodologiczno-teoretycznych. Jakże zatem są źródła tego stanu rzeczy? Przyczynami kompleksowych zainteresowań implementacji wyników badań w zakresie opinii publicznej mogły być dwie kwestie. Pierwsza z nich wynikała z ograniczeń wolności słowa, z jakimi mieli do czynienia badacze nauk społecznych w Polsce do roku 1990. Dyskusja akademicka o pogłębionych problemach teoretycznych dotyczących przejawów świadomości społecznej, takich jak postawy czy opinie, była nasycona politycznymi nakazami i zakazami ze strony władz państwowych w formie cenzu-

Wynikało to z obaw szefa OSS Williama Donovana, że wielu obywateli amerykańskich pochodzenia niemieckiego może być wrogo nastawionych do wojny prowadzonej przez USA przeciwko Trzeciej Rzeszy i sabotować politykę rządu w tym względzie. Zatem w celu przeciwdziałania temu zjawisku przekonał prezydenta Roosevelta do uruchomienia zmasowanej akcji propagandowej na skalę wcześniej niespotykaną w USA. Należy podkreślić, że Departament Obrony od początku wojny przywiązywał olbrzymie znaczenie do kreowania propagandy antyniemieckiej nie tylko wśród żołnierzy wyruszających na front, lecz także wśród ludności cywilnej. W tym celu wykorzystywane były również w szerokim zakresie badania opinii publicznej. Wygaszanie tych stereotypów trwało kilkadziesiąt lat po wojnie przy zastosowaniu olbrzymich środków finansowych ze strony władz RFN. Zainicjował je kanclerz Konrad Adenauer jako skoordynowane działania władz federalnych od momentu powstania RFN. Kontynuowali je w szerokim zakresie: Franz Josef Strauss jako minister obrony, Walter Scheel – najpierw jako minister spraw zagranicznych, a następnie prezydent federalny, oraz kanclerz Helmut Schmidt. U progu zjednoczenia Niemiec stereotypy antyniemieckie w społeczeństwie amerykańskim były zasadniczo wygaszone. Schemat propagandowy „niemieccy naziści”, stworzony jeszcze przez Kracauera i upowszechniany w czasie wojny, został zniwelowany dopiero w latach 80. Jednocześnie wylansowano medialnie dwa niezależne pojęcia: Niemcy oraz naziści. Zaczęły one funkcjonować w opinii publicznej jako samodzielnie mentalne strumienie skojarzeń. Polityka poprawności politycznej lat 90. XX w. w Stanach Zjednoczonych dodatkowo umocniła to zjawisko w świadomości społecznej Amerykanów.

² E. Młyniec, *Opinia publiczna: elementy teorii i praktyki politycznej*, Toruń 2015, s. 215.

³ A. Sułek, *Paul Lazarsfeld i socjologia polska. Dzieje kontaktu, percepcji, impaktu*, w: *Oblicza społeczeństwa*, red. K. Górlach, Z. Seręga, Kraków 1996, s. 37–55.

⁴ Szerzej na ten temat: J. Lutyński, *Metody badań społecznych. Wybrane problemy*, Łódź 2000. Por. też: T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1970.

ry. To się zmieniło. Jednocześnie transformacja ustroju politycznego w Polsce dostarczyła nowych obiektów do badań społecznych. Narodził się też nowy problem: polega on na potrzebie wykreowania swobodnego dla socjologii pola badawczego nad narracjami społecznymi manifestującymi się w postawach, a wyrażającymi się w opiniach. Wyodrębnienie teoretyczne takiego obszaru, który byłby jednocześnie wspólny przedmiotowo z innymi dyscyplinami nauk humanistycznych, wymaga homogenizacji metodologicznej socjologii z takimi dyscyplinami wiedzy, jak psychologia społeczna, nauki o komunikowaniu oraz literaturoznawstwo.

Trzeba przyznać, że jest to trudne przedsięwzięcie teoretyczne, ponieważ jego celem jest wyodrębnienie swobodnej dla socjologii siatki pojęciowej. Należy podkreślić, że kluczowe dla tych dyscyplin wiedzy pojęcia narracji i fabuły są obecne w dyskursie naukowym jako samoistne problemy teoretyczne z własnymi implementacjami metodologicznymi. Zatem wydawać by się mogło, że istnieje perspektywa teoretyczna, z której wprost można importować terminologię do socjologii. Jednak nie można tego dokonać bezrefleksyjnie, bez sprawdzenia zakresów przedmiotowych stosowanych na gruncie wielu dyscyplin wiedzy. W tej sytuacji łatwo jest popełnić błąd hipostazowania. Każda z nich definiuje je według własnych kanonów teoretyczno-metodologicznych celem właściwych dla nich zastosowań badawczych. Zatem również na gruncie socjologii konieczne jest wykreowanie własnego dla tej dyscypliny wiedzy obszaru refleksji nad narracją i fabułą, ale jednocześnie specyficznych dla niej pojęć opisujących realne zjawiska powstające w dyskursie społecznym. Ponadto należy odróżnić merytoryczną treść pojęciową i przypisywane temu desygnaty przedmiotowe prawomocne do zastosowania w socjologii od potocznego rozumienia sensu tego zagadnienia. Niniejszy artykuł jest tego syntetyczną propozycją.

Narracja fabularna a treść stosunków społecznych⁵

Jednym z podstawowych problemów analizy socjologicznej wytworów świadomości społecznej jest kwestia powstawania mechanizmów budowania narracji fabularnych jako zintegrowanego całościowo i spójnego wewnątrznie przekazu propagandowego kreującego postawy manifestujące się w opiniach⁶. Ponadto fundamentalnym zagadnieniem w refleksji nad tym zagadnieniem jest zatem kwestia kompetencji kulturowych. Ma to zasadnicze znaczenie dla interpretacji przez ludzi otaczających ich znaczeń wytworów kultury materialnej, jak i „duchowej”. Cen-

⁵ Relacje między narracją a fabułą przedstawił w sposób esencjonalny Kazimierz Bartoszyński. W tej relacji można ujmować fabułę jako treść narracji. Szerzej na ten temat: K. Bartoszyński, *O badaniach układów fabularnych*, w: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Kraków 1976, s. 175–204. Do podobnego wniosku doszedł Walter Fisher, gdy tworzył swój paradygmat narracyjny. E. Griffin, *Podstawy komunikacji społecznej*, Gdańsk 2003, s. 324–341. Należy podkreślić, że relacje między fabułą a narracją z punktu widzenia metodologicznego są bardziej złożone, niż wynikałoby to z prostego opisu zależności między formą a treścią, ponieważ w procesie komunikacji interpersonalnej kwestie te ulegają homogenizacji.

⁶ Szerzej na ten temat: M. Marody, *Język propagandy i typy jego odbioru*, Warszawa 1984.

tralnym zagadnieniem analizy socjologicznej tego problemu jest zatem społeczny sens treści narracji i jego obraz w świadomości odbiorców. Stanowi to esencję socjologiczną omawianego zagadnienia.

Według Jerzego Trzebińskiego pojęcie narracji można rozumieć jako sens znaczeniowy symboli kreowanych przez nadawcę i powstających jednocześnie w ciągu zdarzeń interpretacyjnych u odbiorców⁷. Według niego interpretacja jest zjawiskiem psychospołecznych procesów dostosowawczych u osób, u których wystąpiły dysonanse poznawcze. Zjawisko to powstaje zatem przede wszystkim w sytuacji pojawienia się dystansów w procesach poznawczych tworzących mechanizmy rozumienia u ludzi otaczającej ich rzeczywistości. Jest też sposobem redukcji tego deficytu. Dzięki temu przez uproszczone rozumienie nadają oni sens poznawanym faktom. W ten sposób powstają strumienie świadomości, przy pomocy których można budować realne wyobrażenia abstrakcyjnych relacji społecznych. W tych relacjach upowszechniane są przez narracje opisy stosunków społecznych, które jednak nie zawsze odzwierciedlają ich treści. Owe opisy można analizować w trzech wymiarach: po pierwsze, jako treści narracji zarówno w wymiarze realnym, jak i abstrakcyjnym. Jednocześnie zasadniczo wszystkie one mają swoje odniesienia społeczne. Po drugie, narracje fabularne właśnie przez swoje konteksty grupowe tworzą różnorodne formy świadomości u odbiorców. Po trzecie są to kreacje twórczo-odtwórcze, a zatem mają charakter celowy. Należy podkreślić, że badania strumieni komunikacyjnych w świadomości społecznej oraz ich realnych odniesień do funkcjonowania zbiorowości ludzkich mają na gruncie socjologii głęboką tradycję. Prekursorem tego typu refleksji był Karl Mannheim⁸. Jednakże gdy analizuje się sens socjologiczny tego zagadnienia, należy sięgnąć po jeszcze jedno pojęcie o kluczowym znaczeniu dla rozumienia tego problemu: perswazyjne z punktu widzenia komunikacyjnego wymiary narracji. Można ten problem analizować w dwóch wymiarach: zarówno podmiotowym, jak i przedmiotowym. Podmiotowe rozumienie tego zagadnienia związane jest z tworzeniem się abstrakcyjnego stosunku społecznego między twórcą a odbiorcą. Natomiast przedmiotowy aspekt tego zagadnienia związany jest z powstawaniem schematów poznawczych w ich warstwie celowości. Dotyczy to skuteczności w przekazie treści narracji. Określa ono również warunki społeczne powstawania relacji nadawca–odbiorca w intelektualnej konceptualizacji przekazu. Cechami immanentnymi nawiązywania tegoż stosunku są wieloznaczności interpretacyjne powstające jako efekt procesu redukcji dysonansów poznawczych. Jednocześnie tworzące się w ten sposób schematy narracyjne zarówno w warstwie treści, jak i formy rozwijają się przez generowanie pytań i szukanie odpowiedzi. Narracje w płaszczyźnie tworzenia się treści są zatem zjawiskami wielowymiarowymi komunikacyjnie⁹. Treść narracji

⁷ J. Trzebiński, *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, w: *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. tenże, Gdańsk 2002, s. 17.

⁸ Szerzej na ten temat: K. Mannheim, *Mysł konserwatywna*, Warszawa 1986; tenże, *Ideologia i utopia*, Warszawa 2008.

⁹ A. Strohmaier, *Kultur – Wessen – Narration: Perspektiven transdisziplinärer Erzählungsforschung für die Kulturwissenschaften*, Bielefeld 2013, passim.

przekształca się w fabułę w wymiarze propagandowym jednak pod pewnymi warunkami. Można ten problem analizować w następujących aspektach:

1. Konstrukcja narracji powinna być oparta na treści przekazu stworzonej dla konkretnych odbiorców. Musi ona zawierać adekwatność merytoryczną dopasowaną do stanów świadomości osób będących przedmiotem oddziaływania.
2. Podstawę komunikacji perswazyjnej stanowi upowszechniona w świadomości społecznej kompetencja kulturowa do interpretacji języka przekazu. Ponadto ważnym problemem jest zastosowanie znaków i symboli wyrażających treść narracji w sposób zrozumiały dla odbiorców.
3. Fundamentalne znaczenie dla klarowności przekazu propagandowego ma sposób rozpoczęcia narracji, a także jego zakończenie. Dotyczy to również wątków głównych i pobocznych stanowiących rozwinięcie treści w schemat fabularny.
4. Komunikatywność fabuły uzależniona jest również od stopnia intelektualnego bogactwa lub ubóstwa zastosowanych przez twórców środków stylistycznych i ekspresyjnych w kreacji przekazu.
5. Narracja bazująca na fabule wykreowanej odtwórczo z pierwowzoru musi odnosić się do kompetencji odbiorców w zakresie efektywności wcześniejszego oddziaływania tego przekazu. Dotyczy to również zakresu wiedzy odbiorców na temat treści pierwowzoru. Czasem, ze względu na niewielki zasięg czy brak upowszechnienia, oczekiwania względem sposobu narracji mają charakter drugorzędny lub wręcz nieistotny z punktu widzenia oczekiwań na ten temat ze strony odbiorców. Powszechność dostępu komunikacyjnego nie jest tożsama z popularnością.

Ważnym źródłem propagandowym treści narracji w tworzeniu komunikacji interpersonalnej jest kwestia aksjologii behawioralnej, czyli społecznych predyspozycji do tworzenia postaw bazujących na katalogu zobiektywizowanych kulturowo wartości zawartych w treści przekazu narracyjnego. Szczególne znaczenie zagadnienia skuteczności w kreowaniu zainteresowania odbiorcy treścią przekazu pojawia się w sytuacji konieczności pokonywania barier powstałych w wyniku socjalizacji odbiorców w zróżnicowanych środowiskach społecznych. W takich sytuacjach między twórcą treści narracji a odbiorcą może dochodzić do specyficznej gry interpretacyjnej, w której stawką jest nie tylko zrozumienie treści, lecz także atrakcyjność kulturowa fabuły. To proces, w którym odbiorca ocenia narrację zarówno w zakresie treści fabuły, jak i metod kreacji jej atrakcyjności przez nadawcę. Kwestia oceny atrakcyjności narracji jest bezpośrednio związana z ceniением jego treści¹⁰. W tym przypadku aksjologia behawioralna wyrasta z psychospołecznych zdolności do partycypacji stron w procesie komunikacji perswazyjnej. Są one efektem zasadniczo uczestnictwa w realnych stosunkach społecznych, dzięki czemu mogą stanowić w swojej warstwie ontologicznej źródło wiedzy socjologicznej. Były społeczne manifestują się w fabule narracji w sposób symboliczny lub socrealistyczny. Ten pierwszy jest komunikacyjnym epifenomenem. Jest też zarazem skondensowanym opisem przemian jakościowych w świadomości spo-

¹⁰ R. Welek, A. Warren, *Teoria literatury*, Warszawa 1976, s. 324.

łecznej zarówno nadawców, jak i odbiorców. Natomiast drugi, pomijając kwestie przypisywanych pejoratywnych ocen pewnej kategorii filmów w historii polskiej kinematografii oraz innej aktywności artystycznej, jest próbą opisu rzeczywistości społecznej przy zastosowaniu myślenia socjologicznego koncentrującego swoją uwagę na realnych, potocznych odniesieniach przedmiotowych. Prekursorem tego typu refleksji był Georg Simmel, który stworzył podstawy badań nad socjologią codzienności¹¹.

Z punktu widzenia socjologicznego realizm nie jest więc oceną treści narracji, lecz może być cennym źródłem analizy jej treści. Ponadto opisy rzeczywistości społecznej zawarte w treści narracji stwarzają warunki dla kształtowania się realizmu socjologicznego w badaniach naukowych nad procesami poznawczymi wyrastającymi z komunikacji interpersonalnej. Jej język ma zarówno funkcję opisową, jak i wartościującą. Natomiast język socjologiczny ma z gruntu charakter konkretny¹². W związku z tym, w odróżnieniu od wielu obszarów humanistyki, musi mieć jednoznaczne odniesienia przedmiotowe, przez co redukuje do minimum zbiór możliwych interpretacji znaczeń semantycznych nazw. Konkretność języka socjologicznego stosowanego w analizie treści narracji fabularnych powoduje, że odnoszą się one do realnych zdarzeń, osób czy symboli stworzonych celem kreowania odbicia danego obrazu rzeczywistości w świadomości odbiorców. Jednocześnie jest on materiałem do budowy realnych postaw psychospołecznych.

Narracja jako opis stosunków społecznych

Kwestią bezpośrednio związaną z opisem treści narracji jest socjologia ról społecznych zawartych w jej treści. Fabuła powstaje między innymi przez projekcje postaci wyrastające z ich opisu. Socjologiczność w tym przypadku rozumiana jest jako empiryczna ekwiwalentność kreowanych postaci. Role społeczne prezentowane są przez twórców narracji w sposób symboliczny lub kreowane jako quasi-realistyczne. Mimo że możemy mieć do czynienia też ze zjawiskiem realizmu socjologicznego, polegającego na prezentacji realnych ról społecznych, zawsze towarzyszy temu w większym lub mniejszym stopniu kreacjonizm twórcy przekazu. W takiej sytuacji kwestia odbioru pozostawiona jest zdolnościom odtwórczym osób, które nadają kreowanym postaciom określony sens empiryczny wyrastający z ich kompetencji kulturowych. Osobowy katalog fabularny powstaje w świadomości odbiorców w toku procesu odtwarzania treści narracji. Dzięki niemu odbiorca może stworzyć siatkę własną zależności między osobami kreującymi postacie fabularne.

Jedną z podstawowych kwestii analizy treści fabuły z punktu widzenia socjologicznego jest tworzenie przez nadawcę zrozumiałego dla odbiorców obrazu postaci w tworzonych treściach narracyjnych. Są to opisy ról i możliwych relacji społecznych między nimi, dzięki czemu splatające się zależności osób tworzą układy

¹¹ Szerzej na ten temat: G. Simmel, *Sociologia*, Warszawa 1975, s. 513–530.

¹² K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1974, s. 40–62.

fabularne. Natomiast sekwencje narracyjne zakreślają w treści ciągu czasowe zdarzeń. Ponadto stwarzają przestrzenie interpretacyjne dla fabularnych manifestacji odniesień przedmiotowych w treści narracji. W ten sposób powstają również opisy funkcji społecznych ról w konkretnych układach fabularnych, które można uszeregować logicznie w następujących po sobie sekwencjach zdarzeń. W tym miejscu pojawia kolejny problem: budowa ciągów czasowych kreowanych zdarzeń. Możemy wyodrębnić szeregi linearne oraz nielinearne. Te ostatnie polegają na wyodrębnieniu jednostek cząstkowych posegmentowanych logicznie w układzie całościowym, choć nie zawsze prezentowany w sposób chronologiczny¹³. Przykłady tego typu układu fabularnego przedstawiają bardzo często przekazy propagandowe, które w swojej narracji quasi-realistycznej upodabniają się do dokumentu. W tym przypadku każda z tych sekwencji stanowi samodzielną jakość, ale jest zespolona w całość przez część wiodącą o największej sile perswazji. W ten sposób mogą powstawać hybrydalne schematy fabularne narracji. Ich znaczenie dla kreacji postaw wyraża się w kompleksowości oddziaływania, a przez to możliwości skalowania przemocy symbolicznej. Ważnym zagadnieniem w analizie tych schematów jest też kwestia dynamiki narracji¹⁴. To ważny mechanizm tworzący skuteczność przekazu między innymi przez jego stopień atrakcyjności.

Schematy narracyjne z punktu widzenia skuteczności przekazu powinny charakteryzować się określonymi prawidłowościami kompozycyjnymi:

1. Uporządkowany schemat sekwencji treści narracyjnych. Podstawowe znaczenie ma w tym przypadku logiczna kolejność prezentowanych osób i zdarzeń. W przeciwnym razie mamy do czynienia z chaotycznym quasi-schematem, w którym twórca nie panuje nad fabułą narracji.
2. Kompozycja fabularna musi wynikać z klarownej narracji. W rozumieniu tego problemu zdarzeniowość stanowi konceptualizację procesu prezentowanych faktów. Zdarzeniowość może mieć charakter jednostajny albo podlegać przyspieszeniu lub spowolnieniu. Natomiast procesowo uzależniona jest od ciągu zdarzeń i w tym sensie jest obrazem kompilacji statyczności i dynamiczności.
3. Procesowy obraz zdarzeń i osób jest efektem tworzenia się łańcucha logicznie prezentowanych faktów. W schemat fabularny wmontowane muszą być zatem relacje czasowe zdarzeń i osób.

Według przywołanego już Kazimierza Bartoszyńskiego układy fabularne w narracjach obejmują sobą części lub całości przekazu. Najprostszy układ zawiera następujące fazy: wprowadzenie, zawiązanie, postępujące po sobie prezentacje treści oraz rozwiązanie¹⁵. Jednocześnie układy fabularne wyznaczają schematy kreacji treści, które w fabule narracji manifestują się w tworzeniu postaci oraz dynamice zdarzeń i opisach sytuacji. W tym zakresie możemy rozróżnić między innymi dwa

¹³ Szerzej na ten temat: M. Karmasin, *Die Mediatisierung der Gesellschaft und ihre Paradoxien*, Wien 2016.

¹⁴ Szerzej na ten temat: S. Hven, *Cinema and narrative complexity: embodying the fabula*, Amsterdam 2017.

¹⁵ K. Bartoszyński, dz. cyt., s. 187–188.

rodzaje tychże schematów: przyczynowo-skutkowe i quasi-przyczynowo-skutkowe. Te pierwsze koncentrują się na prezentacji treści powszechnie zrozumiałych w odbiorze kompozycji zdarzeń, natomiast te drugie prezentują treść jako zagadkę stworzoną przez nadawcę do rozszyfrowania przez odbiorcę. Duże znaczenie dla spójności całości przekazu ma nadmieniona już powyżej kwestia dynamiki zdarzeń. Szczególnie jeden aspekt należy w tym miejscu podkreślić: punkty zwrotne akcji lub – szerzej ujmując – zmiany sposobu narracji. Umiejętność kreowania tego typu zdarzeń jest jednym z podstawowych źródeł skuteczności komunikacyjnej, której zewnętrznym przejawem jest popularność¹⁶.

Propagandowa narracja fabularna w dyskursie społecznym

Narracja jako problem socjologiczny może być analizowana w dwojaki sposób. Po pierwsze, jest to sposób komunikowania się społecznego; stanowi opis zestawu socjotechnik umożliwiających nadawcy wykreowanie w świadomości społecznej odbiorców oczekiwanych postaw. Jednak, aby uzyskać efekt motoryczny kreowanych postaw, niezbędne jest sięgnięcie do drugiego aspektu omawianego problemu: do kwestii analizy treści narracji, czyli socjologii fabuły. Schematy fabularne regulują kreację epizodów, które powinny prezentować spójny opis całości. Zasada ta dotyczy wątku głównego oraz pobocznych, lecz z nim logicznie zespolonych w schemat fabularny. Jednocześnie niespójności w budowaniu schematu fabularnego mogą być objawem deficytów kulturowych nadawców względem świadomości odbiorcy¹⁷. Budowanie narracji fabularnej nie byłoby możliwe bez społecznie wspólnie przeżywaną rzeczywistości nadawcy i odbiorcy. Ze względu na zjawiska kulturowo zróżnicowanych sytuacji osób poddanych perswazji propagandowej mogą zatem występować możliwości tworzenia stale nowych pól w generalizacji fabularnej na bazie tej samej treści. Ponadto interpretacje fabuły koncentrujące się przykładowo na historii tożsamości grupowych mogą być ważnym źródłem opisu emocjonalnych sposobów przeżywania rzeczywistości społecznej i tworzących się postawy wobec niej.

Oprócz tego ważnym źródłem rozumienia schematów fabularnych jest doświadczenie narracyjne zarówno nadawcy, jak i odbiorcy. Kwestia predyspozycji do refleksyjności ma w tym przypadku zasadnicze znaczenie. Jest to związane głównie ze stanami emocjonalnymi umożliwiającymi lub blokującymi zaangażowanie i partycypowanie w procesie komunikacji interpersonalnej. Jednocześnie tkwi w tej świadomościowej zdolności do uczestnictwa mechanizm stałego przekształcania się wzajemnego postaw pod wpływem ciągłej transformacji treści narracji w fabułę. Należy też podkreślić, że indywidualne predyspozycje psychospołeczne do generowania postaw społecznych warunkowane są zbiorowymi

¹⁶ Szerzej na ten temat: A.F. Hermman, A.H. Hermman, *Communication perspectives on popular culture*, New York 2016.

¹⁷ Jerzy Trzebiński powołuje się na koncepcję Kennetha Gergena i jego żony Mary Gergen, która stanowi rozwinięcie poglądów Northropa Frye'a: J. Trzebiński, dz. cyt., s. 25–26.

doświadczeniami. W związku z tym narracje w wymiarze fabularnym mogą służyć do budowania postaw, ale przez wykreowanie w indywidualnej świadomości predyspozycji do zrozumienia rzeczywistości społecznej. Natomiast kompleksowo skonfigurowana fabuła z narracją umożliwia osiągnięcie również efektu motorycznego, który polega na przekształceniu się z komponentów postaw w zachowania społeczne. W szczególnych przypadkach zespolona dużą siłą perswazji narracja fabularna może wywołać komunikacyjną reakcję łańcuchową, przez co staje się propagandową „bombą atomową” o szerokiej społecznie fali uderzeniowej¹⁸. Najczęstszym zastosowaniem tego typu przedsięwzięć są kampanie polityczne lub marketingowe.

Zakończenie

Narracje są wszechobecne w naszym życiu społecznym. Natomiast fabuły są wypełnieniem ich zasobem treści. Współczesna kultura masowa nasycona jest przede wszystkim intencjonalnymi przekazami propagandowymi. Przestrzeń publiczna jest jedną wielką sceną niekończących się prezentacji. Należy podkreślić, że pierwotny sens pojęć narracji i fabuły ukształtowany został na gruncie dwudziestowiecznego literaturoznawstwa. Psycholodzy zaadaptowali je dla własnych potrzeb związanych z badaniami nad poznaniem zachowań ludzkich. Natomiast w nauce o komunikacji społecznej teorie psychologiczne narracji interpersonalnych posłużyły do budowania technik oddziaływania propagandowego. Każda z tych dziedzin kumuluje własną wiedzę, a jednocześnie implementuje zasoby merytoryczne pojęć z innych obszarów badawczych, nadając im swoisty sens teoretyczno-metodologiczny.

Socjologia nie jest w tym przypadku wyjątkiem. Eksponując dwa węzłowe pojęcia stworzone na gruncie własnej refleksji (świadomość społeczna oraz postawy), wzbogaca je o koncepcje merytoryczne; posiłkuje się przy tym dorobkiem teoretycznym innych dyscyplin wiedzy w zakresie tematycznym terminów narracja i fabuła. Oba pojęcia na gruncie socjologii tworzą swoiste merytorycznie pola badawcze, pokrewne wzajemnie, ale jednocześnie posiadające własną treść społeczną. Z tego punktu widzenia dyskurs społeczny jest wymianą myśli ukierunkowaną na kreowanie świadomości zbiorowej przez kształtowanie postaw indywidualnych. W związku z tym wymiana poglądów jako proces wpływu społecznego zawiera w sobie mechanizm perswazyjności w interpersonalnym oddziaływaniu komunikacyjnym. Natomiast techniki tego oddziaływania służą do propagowania idei. Wiedza na ten temat stanowi zatem esencję myślenia socjologicznego o źródłach relacji międzyludzkich.

¹⁸ Szerzej na ten temat: F. Malczewski, *Amerykańska wojna psychologiczna*, Warszawa 1964.

Streszczenie

Artykuł ukazuje podstawowe zależności między dwoma pojęciami stosowanymi powszechnie w propagandzie: tzn. narracją oraz fabułą. Jednocześnie zaprezentowana została koncepcja zastosowania obu pojęć w socjologii, lecz w postaci pojęcia złożonego. Ze względu na możliwości implementacji badawczych narracja fabularna ma własną specyfikę przedmiotową w propagandzie. Jest to zatem również istotny problem metodologiczny związany z zakresami desygnatów pojęciowych. Punktem wyjścia są rozważania teoretyczne powstałe na gruncie literaturoznawstwa oraz psychologii komunikacji. Omawiana tematyka na gruncie polskiej socjologii ma charakter prekursorski. Artykuł jest przyczynkiem do rozwoju tej tematyki w przyszłości.

Słowa kluczowe: socjologia, narracja, fabuła, propaganda, świadomość społeczna.

Narrative Dimensions of the Social Attitudes Creation in the Human Awareness. Selected Problems of the Fabular Sociology

Abstract

The article shows the basic relationships between the two concepts commonly used in the mass stimulation: i.e. narrative and plot. At the same time, the concept of applying both concepts in sociology was presented, but in the form of a complex concept. Due to the possibilities of research implementations, the narrative has its own specific in mass stimulation. Therefore, it is also a significant methodological problem related to the scope of conceptual designations. The starting points are theoretical considerations arising from literary studies and communication psychology. The subject matter on the basis of Polish sociology is of a precursory nature. The article is a contribution to the development of this topic in the future.

Keywords: sociology, narration, story, mass stimulation, human awareness.